

tot i que sempre el vam considerar una mica nostre, convidant-lo a dues tesis doctorals, dirigides respectivament per Eugenio Cobertera i per mi mateix, i algunes altres activitats del departament. En definitiva, un estada breu, però una petjada ben remarcable.

I acabo. El meu record d'en Tomàs Vidal és el d'un professor que, com he assenyalat abans, em va induir a través del seu mestratge a la meva especialització en el camp de la Geodemografia. Un científic molt interessat per les innovacions tecnològiques tant en el camp de la cartografia com en el dels estudis demogràfics. Un referent i un dels pioners en aquest camp dintre de la Geografia catalana i espanyola, rigorós i acadèmic, capaç també de cercar noves vies, nous conceptes, nous temes d'anàlisi. Un professor accessible, proper als alumnes i, finalment, una persona afable, culta, cordial, dialogant i molt acollidora, facetes en les quals va comptar sempre amb l'inestimable ajut, suport i companyia de la seva esposa Rita. Ara ja no és entre nosaltres, però ens quedarà sempre la seva excel·lent obra científica i el record d'una persona plena de qualitats i de valors, dels quals n'he volgut donar una petita pinzellada.

Moltes gràcies!

* * *

Els estudis de Geografia de la població

Isabel Pujadas

Catedràtica de Geografia Humana, UB

1. Tomàs Vidal, l'introduïdor de la Geografia de la població com a professor i investigador a la Universitat de Barcelona

En Tomàs Vidal va ser l'introduïdor de la Geografia de la població, sota en nom de Geografia social, a la nova llicenciatura de Geografia, acabada d'estrenar a la Universitat de Barcelona a finals dels anys seixanta. Molts dels presents en aquest acte d'homenatge vam compartir com a deixebles el seu mestratge. Un record concret del curs 1970-71, els alumnes havíem de fer un treball de curs sobre el despoblament d'un municipi de Catalunya; en el meu cas vaig triar Cubells, de la comarca de la Noguera, i això ens obligava a fer una recerca directa en el propi municipi: recollir informació del padró d'habitants, del registre civil, del registre parroquial, fer entrevistes al secretari d'ajuntament i a gent del poble. Sens dubte aquesta primera recerca va significar l'inici de la meva especialització en els estudis de població que he mantingut sense interrupció en la meua trajectòria acadèmica.

L'interès per la Demogeografia d'en Tomàs Vidal anava acompanyada per la seva lúcida visió de la necessitat d'utilitzar les noves eines de la informàtica pels estudis demogràfics. Va posar en marxa un petit centre d'informàtica a la nostra facultat i va elaborar un programari propi per a la realització d'indicadors demogràfics. Aquesta infraestructura bàsica, elemental però útil i eficient, va facilitar la recerca en els estudis de població al nostre departament, i en el meu cas, la realització de la meua tesi doctoral.

En Tomàs Vidal com a investigador va ser igualment l'introduïdor dels estudis de població en els anys 70 a la Universitat de Barcelona, un moment en què els especialitzats en aquesta disciplina eren una escassíssima minoria. Va desenvolupar quatre grans línies de recerca. La primera, lligada a la seva tesi doctoral, sobre el despoblament rural a Catalunya i les repercussions socioterritorials de l'èxode rural. La segona línia, derivada de la primera, sobre el procés d'urbanització i les diferències de demogràfiques entre el món rural i el món urbà. Una tercera línia sobre les migracions interiors a Catalunya i a Espanya; finalment una quarta línia més historicista sobre la transició demogràfica a Catalunya, Espanya i a la seva estimada illa de Menorca.

La investigació en demografia d'en Tomàs Vidal, en totes les línies esmentades, té sempre un denominador comú: la recerca de les diferències geogràfiques i espacials dels comportaments demogràfics i de les dinàmiques de la població. Per aquest motiu, la cartografia es una eina transcendental en els seus estudis, no únicament com a representació de resultats, sinó sobre tot com a instrument d'anàlisi per cercar tant les explicacions generals com les diversitats espacials.

2. El despoblament rural, tema central de la seva recerca en Demogeografia

Del seu recorregut científic dedicaré una part més extensa a la temàtica del despoblament rural que tracta per primera vegada a la seva tesi doctoral (1973) i profunditza en diversos articles posteriors (1975, 1976, 1979), fins arribar a la direcció i edició de l'*Atlas socioeconòmic de Catalunya* (1980-82), on sintetitza la seva recerca en aquest camp.

En la introducció a la seva tesi doctoral: *La despoblación del campo en Cataluña*, (Universitat de Barcelona, 1973), expressa la manca d'estudis de conjunt sobre l'èxode rural a Catalunya tot i la seva transcendència en un país que ha experimentat un llarg procés d'urbanització i d'industrialització. Poc estudiat, per no dir que inèdit. Tal com diu "la immigració des d'altres regions d'Espanya captava tota l'atenció" (Vidal, 1973).

En el marc teòric de la tesi estableix una diferència interpretativa de les migracions en l'etapa preindustrial i la industrial. En la primera fase les migracions camp-ciutat existeixen, però son principalment migracions d'excedents del camp a la ciutat produïdes per un augment de densitat de població i un dèficit en el creixement dels recursos. En canvi reserva el terme d'èxode rural a l'etapa de la industrialització i el creixement urbà. La industrialització genera un desequilibri creixent entre els nivells de vida i d'oportunitats de futur entre

el món urbà i el rural, a favor del primer. En aquesta situació la sobrepoblació rural no es basa en criteris objectius, sinó en fets relatius (Vidal, 1973, p. 22) i de l'antiga migració d'excedents s'ha passat a l'èxode rural. L'èxode rural es doncs una conseqüència de la revolució industrial i de l'eclosió urbana, del pas d'una cultura agrària a una altra d'industrial (Vidal, 1973, p. 25)

L'inici de l'èxode rural i les etapes d'evolució: la reconstrucció de l'evolució de l'èxode rural comença amb el cens del 1860 fins al padró municipal de 1965. Per tal de realitzar un recorregut, que sistematitzi el despoblament rural, aplica com a criteri de definició de població rural, la població dels municipis de menys de 2.000 habitants en el cens de 1950 i aquests municipis queden fixats per tota l'evolució. Vidal considera que el 1860 és el moment de màxima densitat de població rural (la inexistència de censos anteriors a 1857 dificulta poder assegurar de forma absoluta aquesta hipòtesi inicial) fet corroborat pel descens continuat de la població rural a partir d'aquest cens. Aquesta data de començament té una gran transcendència en posar de manifest que el despoblament no fou una conseqüència única i directa de la plaga de la fil·loxera, tal com era freqüent de considerar per part de la historiografia d'aquest anys, sinó que responia a l'expansió industrial de Barcelona i ciutats dels seus voltants. En quant a les etapes, estudi que ampliarà posteriorment en la elaboració de l'*Atlas socioeconòmic de Catalunya*, són 5 grans períodes: 1860-1900 marcat per un fort descens de població rural entre 1860-1877 i 1887-1900, amb un breu període entre mig d'estabilitat; 1900-1930 caracteritzat per una frenada del despoblament i creixement en zones del Pirineu i Prepirineu, vinculat a la construcció de centrals hidroelèctriques, a l'expansió del regadiu a les planes de Lleida i de l'agricultura més intensiva a les terres de l'Ebre. L'etapa de 1930-1960 està marcada per la guerra civil i la llarga postguerra amb un fase de frenada del despoblament en els anys quaranta i una represa a partir dels anys cinquanta. Finalment la darrera etapa de 1960-75 és el període on el despoblament rural i el creixement urbà estan el màxim de polaritzats, l'èxode s'accentua i dona lloc a pobles totalment abandonats o bé amb una dimensió de població tan reduïda que posa en perill el seu futur.

Els factors determinats del despoblament i les característiques dels migrants. Entre el factors determinats en T. Vidal destaca en primer lloc la grandària de la població en existir una relació inversa amb la dimensió de la població, a menys població més despoblament; i en segon lloc l'aïllament i distància a nuclis urbans i especialment a Barcelona i la seva àrea metropolitana. Altres factors de localització com l'altitud i orientació són components de l'aïllament. En definitiva, l'emigració dels nuclis més petits de població, de zones de baixa densitat en territoris molt extensos i aïllats de nuclis urbans i a gran distància de Barcelona.

Les característiques dels migrants són sobretot població jove, en edat activa, preferentment població femenina, que provoquen una pèrdua demogràfica, de força de treball i de capital social. Migren els més joves i emprenedors i les

repercussions són una reducció de la natalitat i nupcialitat, un procés d'envel·liment, l'augment de la solteria i la pèrdua de capital social i econòmic.

El procés a la vegada és exponencial i acaba afectant totes les franges d'edats, activitats econòmiques i professions fins arribar a l'abandonament total d'algunes de les àrees rurals més incomunicades. A nivell espacial ocupa pràcticament 2/3 parts del territori català. El 62% dels municipis de Catalunya del l'any 1975 tenen una població inferior a la del 1860, però malgrat el fort impacte en el territori, les pèrdues globals han estat moderades donat que l'èxode afecta principalment als municipis de menor població. L'estimació del descens demogràfic el situa en 315.000 habitants entre 1860 i 1975, xifra reduïda enfront del creixement dels 38% municipis amb evolució positiva que guanyaren més de 4.300.000 habitants (Vidal, 1980 i 1983).

Entre els principals resultats es poden destacar:

- 1) L'antiguitat del procés del despoblament rural a Catalunya, anterior a la crisi de la fil·loxera; la màxima densitat rural en el cens de 1860.
- 2) La diferenciació per grans etapes del despoblament rural amb una visió de conjunt, comparant l'emigració rural i el procés d'industrialització i urbanització, diferenciant cinc etapes: 1860-1900, 1900-30, 1930-60 i 1960-75.
- 3) L'èxode rural com a procés exponencial i acumulatiu que acaba afectant tota l'estructura demogràfica, social i econòmica del món rural.
- 4) L'abast espacial del despoblament: la magnitud de l'èxode rural a les comarques del Pirineu, més especialment al Prepirineu, a les comarques d'agricultura tradicional de Lleida i de l'interior de Tarragona, de tal manera que en 649 municipis la població de 1965 és inferior a la de 1860.

Cloenda: l'interès pel despoblament rural i els contrastos entre la composició de la població rural i urbana ha estat present en la llarga trajectòria investigadora d'en Tomàs Vidal. Interès que persisteix quan analitza les migracions internes a Catalunya i Espanya o bé quan investiga la Transició demogràfica buscant sempre les diferències entre les zones més urbanes i les més rurals. I és un fet evident que el tema de tesi ens acompanya, sense a vegades ser-ne del tot conscients, als professors i investigadors en el nostre recorregut científic.

La seva absència deixa un gran buit. Ens consola comptar amb el seu llegat en llibres i articles en els quals va plasmar el seu desig de transmetre coneixements.

Bibliografia

- VÍDAL, Tomàs (1970): "El reverso de la urbanización: la despoblación del campo en Cataluña". *Estudios Geográficos*, núm. 118, p. 159-163.
- (1973): *La despoblación del campo en Cataluña*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

- VIDAL, Tomàs (1975): “El despoblament del camp a Catalunya”, dins *Miscel·lània Pau Vila*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, p. 479-481.
- (1976): *La despoblación del campo en Cataluña* (Resumen tesis doctoral). Barcelona: Universidad de Barcelona.
- (1979): “Èxode rural i problemàtica demoespacial a Catalunya, 1860-1970”. *Estudis d’història agrària*, núm. 2, p. 193-207.
- (1987): “Campo y ciudad en la demografía catalana actual: el caso leridano en 1975”. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 7, p. 205-212.
- VIDAL, Tomàs [dir.] (1980-82): *Atlas socio-econòmic de Catalunya*. Barcelona: Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, 2 vol.
- VIDAL, Tomàs; Isabel PUJADAS (1983): *La població. Atlas socio-econòmic de Catalunya escolar*. Barcelona: Editorial Sirocco.

* * *

Joaquín Recaño Valverde

*Professor titular de Geografia Humana
Departament de Geografia (UAB)*

El pasado mes de febrero nos dejó Tomás Vidal Bendito a la edad de 78 años tras una corta enfermedad, sumiendo a todos sus amigos en un estado de profunda tristeza por su temprana muerte. Ya adelanto que las palabras que pronunciaré a continuación las hago desde el corazón, pero también desde el respeto y la admiración intelectual por una de las principales figuras de los estudios de población en España, cuya contribución al avance de la disciplina no ha sido suficientemente reconocida. Alguien también a quien considero un amigo y maestro, que despertó mi vocación por los estudios demográficos, me transmitió las principales herramientas metodológicas y conceptuales, que me han permitido desarrollar una provechosa carrera académica y científica en el ámbito de la Demografía y los estudios de población.

Tomás fue ante todo un hombre bueno, honesto y feliz, dotado de una curiosidad intelectual sin límites, con un sólido y sano espíritu cartesiano. A pesar de su carácter independiente mantuvo a lo largo de su vida sólidas amistades con personas de muy diversa ideología. Mucho tuvo que ver en esto último su carácter jovial y bonhomía que no perdió en los más de 30 años que duró nuestra relación. Disfrutaba de su trabajo y continuamente me decía que era un privilegio poder dedicarse a lo que a uno le gusta y que le paguen por ello. Fue también un hombre vinculado estrechamente con su familia, con una compañera inseparable, Rita, que durante casi 60 años estuvo presente en todas sus aventuras intelectuales.

Conocí a Tomás Vidal de forma casual en mayo de 1984, yo tenía unos 22 años y estaba en el cuarto año de la carrera de Historia en la Universidad de Barcelona, en la especialidad de Historia Contemporánea. Mi departamen-